

VÁLKA Michail Zygar

A TREST

Putin, Zelenskyj
a cesta k ruské invazi
na Ukrajinu

Pistorius & Olšanská

Válka a trest vyšla anglicky v roce 2023 a dočkala se skvělého přijetí ze strany čtenářů i kritiky. Čte se lehce a rychle, a přitom obsahuje bezpočet informací, svědectví z první ruky, postřehů a úvah, které může zprostředkovat jen přímý účastník probíhajících procesů. Kniha, jež se věnuje historii ukrajinsko-ruských vztahů, odhaluje dějiny politického, hospodářského i kulturního útlaku Ukrajiny ruskou říší, boří řadu mýtů, obviňuje ruský nacionalismus z války a rozbíjí Putinův imperiální narativ, jímž ospravedlnil svůj brutální útok na Ukrajinu.

Michail Zygar popisuje na základě studia literatury, dostupných pramenů a vlastních reportáží dlouhý vývoj Ukrajiny jako kulturně a politicky svébytného regionu, často v přímém konfliktu s Ruskem, až po Sovětským svazem kontrolovaný stát, který ve 30. letech 20. století strašlivě trpěl Stalinovou politikou nuceného hladomoru a poté nacistickou okupací. Popisuje rovněž vývoj Ukrajiny po pádu SSSR, kdy se stala nejprve postsovětským oligarchickým státem a následně státem s rostoucími ekonomickými, kulturními a politickými vazbami na Evropu a USA, a reakci, již tento vývoj vyvolal v Rusku.

Mimořádně zajímavou a důležitou částí knihy je Zygarův detailní popis vývoje Volodymyra Zelenského od populárního komika a televizní osobnosti k rozhodnému symbolu ukrajinského odporu proti ruské invazi. Zelenského vzestup nastal v době příchodu nové generace Ukrajinců, kteří vyrostli v nezávislé zemi a nepovažovali se již za součást Ruska. Právě tato nová generace se zdá být zlomovým bodem vedoucím k válce, alespoň v očích Putina, odmítajícího přijmout, že by Rusko Ukrajinu navždy ztratilo.

Na přebalu je fotografie slavného kostela Matky Boží Potěchy všech zarmoucených v obci Bohorodičné v Doněcké oblasti, zničeného ruskými silami. Ruská armáda zaútočila na vesnici v květnu 2022 a v srpnu ji na dva měsíce obsadila. Osvobozena byla v září 2022.

© Lev Radin/Pacific Press

Dne 11. září 2022 zveřejnil Volodymyr Zelenskyj na síti Telegram výzvu, která nebyla určena Ukrajincům, ale Rusům:

„Stále se domníváte, že jsme jeden národ? Stále si myslíte, že nás můžete vyděsit, zlomit, donutit nás k ústupkům? Opravdu jste vůbec nic nepochopili? Copak jste nepochopili, kdo jsme? Za co bojujeme? O co nám jde? Dobře mě poslouchejte: Bez plynu, nebo bez vás? Bez vás. Bez světla, nebo bez vás? Bez vás. Bez vody, nebo bez vás? Bez vás. Bez jídla, nebo bez vás? Bez vás. Zima, hlad, tma a žízeň pro nás nejsou tak děsivé a smrtící jako vaše přátelství a bratrství. Ale dějiny vše vyřeší. A my budeme mít plyn, světlo, vodu a jídlo... BEZ vás!“

Mýtus velikosti nám cpali do hrdel, stříkali do žil a my jsme z toho byli v rauši. Utíkali jsme před realitou, neviděli, co se děje kolem nás, ztratili jsme soucit a lidskost. Je čas na odvykací kúru. Protože jsme nebezpeční ostatním i sami sobě. Naší nemocí jsou imperiální dějiny, které jsou vysoce návykové. A abstinenční příznaky budou bolet. Je to však nevyhnutelné. Musíme se vrátit do reality a uvědomit si, co jsme provedli.

Michail Zygar

Jeden z těch důležitých myslitelů, kteří nám pomáhají neztratit paměť.
Nada Tolokonnikovová, Pussy Riot

Vášnivý a vnímavý, jeden z nejlepších ruských novinářů boří mýty, na nichž stojí obrat země k ultranacionalismu. Přečtete si ji – a doufejte, že si ji přečtou i Rusové.

Anna Reidová, autorka knihy Šamanův plášť

Michail Zygar (1981) je ruský spisovatel, režisér, novinář a publicista. Vystudoval moskevskou diplomatickou akademii MGIMO. V letech 2000–2009 působil v listu *Kommersant* a jako válečný zpravodaj referoval o válkách v Iráku, Libanonu a Palestině a o revolucích na Ukrajině a v Kyrgyzstánu. V letech 2010–2015 působil jako šéfredaktor nezávislé internetové televize *Dožd*, kde mimo jiné řídil přenosy z protiputinských demonstrací v Moskvě v zimě roku 2011–2012. Po odchodu z této televize se věnuje psaní knih a dalším vlastním projektům. V roce 2021, bezprostředně po napadení Ukrajiny Ruskem, emigroval. Je laureátem několika novinářských cen za prosazování svobody slova v Rusku (ZEIT-Stiftung Ebelin, americká cena International Press Freedom Award). Michail Zygar je autorem knih *Válka a mýtus* (Война и миф, 2007), *Gazprom: Nová ruská zbraň* (Газпром: Новое русское оружие, 2008, společně s V. Paňuškinem), bestselleru popisujícího první dvě desetiletí existence moderního ruského státu a přeloženého do více než dvaceti jazyků *Všichni muži Kremlu: Stručná historie současného Ruska* (Вся кремлёвская рать: Краткая история современной России, 2015, česky 2016), jehož se prodalo přes 100 000 výtisků, knihy *Říše musí zemřít: Zhroucení Ruska 1900–1917* (Империя должна умереть: История русских революций в лицах. 1900–1917, 2017) a historie ukrajinsko-ruských vztahů *Válka a trest* (War and Punishment, 2023).

Michail Zygar

VÁLKA A TREST

**Putin, Zelenskyj
a cesta k ruské invazi
na Ukrajinu**

Z angličtiny přeložila Kristýna Janská

Pistorius & Olšanská
Příbram 2024

© by Mikhail Zygar, 2023
Translation © Kristýna Janská, 2024
Photo © Lev Radin/Pacific Press, 2023

ISBN 978-80-7579-185-6 (PDF)
ISBN 978-80-7579-177-1 (tištěná kniha)

Úvod

Tato kniha je zpovědí. Provinil jsem se tím, že jsem si náznaků nevšiml mnohem dřív. I já jsem odpovědný za ruskou válku proti Ukrajině. Stejně jako mí současníci a naši předkové. A vinu nese bohužel i ruská kultura, jež všechny tyto hrůzy umožnila.

Také mnoho ruských spisovatelů a historiků této válce připravilo cestu. Jsou to právě jejich slova a myšlenky, jež po 350 let zasévaly semena ruského fašismu a umožnily mu rozkvést, ačkoliv mnozí by se zhrozili, kdyby dnes spatřili plody své práce. Nepochopili jsme včas, jak vražedná je samotná idea Ruska jako „velké říše“. (Každá myšlenka „říše“ je špatná, ale ty ostatní ať soudí jiní historikové.) Přehlédli jsme fakt, že „velká ruská kultura“ po mnoho století potlačovala jiné země a národy, utiskovala je a ničila.

Aby ruská kultura mohla žít dál, musíme jednat. A začít musíme tím, že pohlédneme do sebe sama a řekneme pravdu o své minulosti i o své současnosti.

Ruská, ukrajinská, vlastně jakákoli kultura je tvořena z mýtů. Naše mýty nás bohužel dovedly až k fašismu roku 2022. Je na čase je odkrýt.

Tato kniha je o mýtech a o lidech. Lidech, kteří žili před stoletím, dvěma či třemi a pak se z nich staly mytologické postavy. Fyzicky zemřeli a historikové je poté zbavili všech lidských vlastností: jejich slabostí, jejich vášní, jejich pochyb, jejich skutečných motivací. Byli vystaveni neúprosné „logice dějin“, jež slouží těm, kdo jsou u moci.

Tato kniha vypráví také o našich současnicích, jako je Volodymyr Zelenskyj. On a mnozí další se nám teď mohou zdát skuteční a známí, ale brzy se i z nich stanou nesmrtelní hrdinové a pro další generaci již půjde o postavy z legend. Jeden z protagonistů této knihy, Putin, se dokonce již nyní, za svého života, proměnil ve ztělesnění univerzálního zla – a já se snažím vystopovat, jak k tomu došlo.

Záměrně jsem knihu napsal moderním jazykem a v přítomném čase, snažil jsem se sdělit a objasnit historické termíny, hledal paralely se současností, aby i dnešní čtenář mohl pochopit ducha a myšlenky, nejen slova.

Těšilo by mě, kdyby byla tato kniha srozumitelná i pro čtenáře za sto let, aby mohli nahlédnout do našich myšlenek. Snažil jsem se proto zobrazit všechny postavy jako živé lidi, ne pomníky dějin, a vyvrátit staré mýty bez ohledu na historiky, bez soucitu s modlami včerejška, beze strachu, že zraním city ostatních Rusů.

Tato kniha nezmění ani minulost, ani současnost, ale může změnit budoucnost. Nacionalistické dějiny jsou chorobou, jež postihuje mnoho národů. Rusové se mohou zbavit mýtů, jimiž se nakazili. Ukrajinci si se svými poradí sami.

Jako novinář jsem na Ukrajinu jezdil dlouho, od roku 2004. Za tu dobu jsem dělal rozhovory se všemi ukrajinskými prezidenty a seznámil se s většinou politiků, významných byznysmenů, známých reportérů i duchovních. Byl jsem svědkem mnoha událostí: od jednání Leonida Kučmy s Vladimírem Putinem v roce 2003 až po otevření památníku v Babím Jaru Volodymyrem Zelenským v roce 2021, na místě, kde nacisté zavraždili tisíce Židů.

Několikrát jsem strávil delší období v Kyjevě a okolí. Například v Buče jsem v domě mé kamarádky Nadi sepsal velkou část své knihy *Všichni muži Kremli*. Mimochodem Naďa už se mnou nemluví – protože jsem Rus, považuje mě za „imperialistu“.

V posledních desetiletích jsem pracoval jako politický novinář v Rusku, snažil jsem se odhalit motivace a zájmy skryté za událostmi. Sledoval jsem neustále se měnící ruskou politiku vůči Ukrajině. Často jsem se zhrzil nad tím, co jsem slyšel, a nikdy jsem neskrýval své myšlenky jako opoziční novinář a spisovatel.

V roce 2010 jsem se stal jedním ze zakladatelů televizní stanice Dožd' (Déšť), jediné nezávislé televize v Rusku. V roce 2014 byla její činnost v podstatě zastavena kvůli pravdivému a detailnímu zpravodajství o revoluci důstojnosti, ve které ukrajinskou vládu svrhli lidé, kteří měli dost korupce a zneužívání moci. Měsíc před okupací Krymu nařídil Kreml všem ruským kabelovým a satelitním sítím televizní stanici Dožd' odpojit.

Dobře si pamatuji, jak 1. března 2014 ruští senátoři schválili prezidentovi „použití ruských ozbrojených sil mimo území státu“ – to znamená, že dali zelenou válce proti Ukrajině. Toho dne jsem jako šéfredaktor stanice napsal svým kolegům dopis, v němž jsem zdůraznil, že odteď musíme vždy psát „v Ukrajině“ – i když to ruským jazykovědcům trhá uši – jako výraz úcty a podpory nezávislé Ukrajiny. Do té doby používali Rusové tradičně výraz „na Ukrajině“ místo „v Ukrajině“. Ukrajinci to obvykle považují za urážlivé,

jelikož předložka „na“ v ruštině zní, jako by Ukrajina byla jen region, ne samostatný stát.¹ V angličtině se podobný význam naznačuje odstraněním určitého členu („Ukraine“ místo „the Ukraine“). A v roce 2014 mi přišlo zcela očividné, že pokud na tom Ukrajincům záleží, musíme na to brát ohled.

Dvacátého čtvrtého února 2022, když Putin zahájil invazi do celé Ukrajiny, napsal jsem otevřený dopis, který podepsalo několik ruských spisovatelů, filmařů a novinářů. Později k němu podpisy připojily desítky tisíc ruských občanů. Zde je:

Válka, již Rusko zahájilo proti Ukrajině, je ostudná.

Je to naše ostuda, ale bohužel za ni dlouho ponesou odpovědnost i naše děti, stejně jako generace Rusů ještě v plenkách či nenarozených. Nechceme, aby naše děti žily v agresorském státě, aby se musely stydět, že jejich armáda napadla sousední nezávislý stát. Žádáme všechny občany Ruska, aby této válce řekli „ne“.

Nevěříme, že nezávislá Ukrajina představuje hrozbu pro Rusko či jiný stát. Nevěříme prohlášení Vladimira Putina, že Ukrajincům vládnou „nacisti“ a musí být „osvobození“.

Požadujeme ukončení této války.

Poté jsem musel uprchnout do Německa. Během následujícího roku života v Berlíně jsem prošel všechny rozhovory, které jsem vedl za posledních osmnáct let práce na Ukrajině a v Rusku. A nadále jsem hovořil s lidmi, stovkami lidí. A oni vzpomínali, co nás přivedlo tam, kde jsme teď. Z těchto konverzací, starých i nových, se zrodila tato kniha.

Má ovšem dvě části. Není jen o současnosti, ale také o minulosti – o dějinných mýtech, z kterých vzešla dnešní politika. Pečlivě a nestranně jsem četl historické dokumenty a snažil se vystopovat původ a rozvoj brutálního ruského impéria, jež zavinilo dnešní válku. V žádném případě jsem se nesnažil napsat dějiny Ukrajiny. Spíše jde o „detektivní příběh pohledem zločince“, kroniku toho, jak Rusko po pět století Ukrajinu utlačovalo. Jak se impérium snažilo vychovat loajální elity, ale nakonec nedokázalo ukrajinskou společnost potlačit.

Má kniha vypráví o dlouhé cestě k válce a také o cestě k trestu, kterou ještě máme před sebou.

Nado, já nejsem imperialista a tuto knihu píšu proto, aby ostatní také nebyli.

¹ Diskuse na toto téma se objevily i v českých médiích, vazba „v Ukrajině“ a „do Ukrajiny“ je zatím ovšem užívána pouze okrajově. V češtině se užívání těchto předložek řídí tradicí a zvykem, obě předložky jsou vnímány jako synonymní a nemají takový významový rozdíl, proto v překladu používáme běžnější předložku „na“. – pozn. překl.

První část

**Sedm příběhů
o koloniálním útlaku
na Ukrajině**

1

**Mýtus jednoty:
Jak Bohdan Chmelnyckyj
podepsal smlouvu
s Moskvou**

Š V Ě D S K Á

Ř Í Š E

BALTSKÉ
MOŘE

PRUSKO
Královec

Vilnius

LITVA

Moskva

RUSKÉ
CARSTVÍ

POLSKO-LITEVSKÁ

UNIE

Varšava

POLSKO

Lvov

KOZÁCKÝ

Kyjev

Perejaslav

Hadač

HETMANÁT

Čyhyryn

Žluté vody
ZÁPOROŽSKÁ SIČ

MOLDÁVIE

TRANSYLVÁNIE

KRYMSKÝ CHANÁT

AZOVSKÉ MOŘE

OSMANSKÁ ŘÍŠE

Bachčisaraj

ČERNÉ MOŘE

Istanbul

**KOZÁCKÝ HETMANÁT
V ROCE 1654**

200 km

Stvoření ruského světa

Kyjev, 1670. Německý mnich píše knihu o dějinách. Jmenuje se Innokentij Gizel a je rodákem z pruského Královce, vyrostl v protestantské rodině, ale v mládí se přestěhoval do Kyjeva a přešel k pravoslaví.

Innokentij nepíše jen tak obyčejnou knihu o dějinách. Věří, že tím podpoří pravoslaví, svůj milovaný Kyjev a celou Ukrajinu. A koho vidí jako jejich největší hrozbu? Muslimy, tedy Osmanskou říši, ale i Západ. Je to Němec z východního Pruska a zapřísáhlými odpůrci Kyjeva jsou podle něj v sedmnáctém století katolíci, především ti z Polska, a řád jezuitů, který je v té době velmi aktivní ve východní Evropě. Sám Innokentij není jen obyčejný mnich. Je opatem hlavního kyjevského kláštera, a tedy důležitou politickou postavou. Do své knihy shrnuje to, co psali kyjevští mnichové před ním, ale dodává svůj vlastní důležitý závěr.

Jak je u středověkých dějepisců obvyklé, začíná Innokentij příběhem Noa a jeho syna Jáfeta, jenž se stal praotcem všech Evropanů. Pak se ovšem příběh posouvá k Jáfetovu šestému synu Meškovi, jenž je dle legend předkem ruského lidu a od jehož jména se odvozuje původ názvu Moskva.

Innokentij Gizel v Moskvě nikdy nebyl, ale snaží se vytvořit dojem, že Moskva a Kyjev mají společné dějiny.

Moderní kritik by mohl tvrdit, že v Prusku narozený Innokentij stvořil to, co dnes nazýváme ruským světem – ale nebylo by to zcela přesné. V podstatě vymyslel jednu zem, údajně s jedinými, společnými dějinami. A tuto Rus podle Gizela obývá jediný národ. Až do druhé poloviny sedmnáctého století měli moskevští vládci jen velmi mlhavou a na mýtech založenou představu o svých dějinách a předcích. Považují se za potomky a následníky římských císařů a kyjevských knížat. Moskevští vládci jsou přesvědčeni, že jejich rodokmen sahá k samotnému císaři Augustovi (63 př. n. l. – 14 n. l.). Spojení s římskými císaři vidí ve velkoknížeti Vladimirovi (Volodymyrovi) Kyjevském

(cca 958–1015). Rádi také zmiňují vztah Moskvy s pravoslavnou Konstantinopolí, kterou Turci obsadili přibližně před dvěma stoletími. Obecně jsou pro Moskvany sedmnáctého století Řím, Konstantinopol i Kyjev vzdálená, napůl mytická města.

Innokentij Gizel však vymýšlí propojení Kyjeva s Moskvou a podřizuje mu celou logiku dějin. V jeho vidění světa byl Kyjev kdysi hlavním městem jakéhosi abstraktního, nadnárodního Ruska. Pak se jím stala Moskva.

Pro současníky Innokentije Gizela je tento přepis dějin bezmála revolučním. V sedmnáctém století se za vládců Rusi² označovali polští králové. Koneckonců jim Kyjev a okolí patřily po staletí. Termín Rus zde popisuje část Polsko-litevské unie obývanou pravoslavnými křesťany. Poláci z principu odmítají Moskvany na východě říkat Rusové. Ovšem Innokentij Gizel z Kyjeva záměrně svým dějinám dává antipolské vyznění.

Dokonce prosazuje existenci „panruského pravoslavného lidu“, do nějž zahrnuje všechny východní Slované (předchůdce dnešních Rusů, Ukrajinců a Bělorusů). Moskvané si ovšem myslí něco jiného. Moskevská pravoslavná církev ani nepovažuje kyjevské křesťany za souvěrce. Když se Kyjevan v sedmnáctém století chce přestěhovat do Moskvy, musí se nechat překřtít, jelikož moskevští kněží pokládají ukrajinské pravoslaví za jiné vyznání. Innokentij však sleduje svůj vlastní politický cíl – jeho kniha není jen dějepisnou studií, je spíše nástrojem či zbraní pro diplomatické vyjednávání. Innokentijovou cílovou skupinou jsou diplomaté sídlící v Moskvě – chce na ně vytvořit morální tlak. A chce moskevského cara přimět k tomu, aby uzavřel vojenskou alianci s Ukrajinci a poskytl jim bezpečnostní záruky ve válce s Polskem. Dějiny proto tvaruje tak, aby dosáhl kýženého výsledku, aby dokázal, že Kyjev a Moskva jsou přímo propojené, a moskevský car je tudíž povinen Kyjevu pomoci.

Tendenční pojednání Innokentije Gizela je vydáno pod názvem *Synopsis*. Rychle přesáhne své aktuální politické motivace a nečekaně se z něj stane dobový bestseller. Samozřejmě se *Synopsis* velmi zalíbí Alexeji Romanovovi, tehdejšímu moskevskému caru.

Zanedlouho vyjde druhé a třetí vydání. Brzy následuje i latinský a řecký překlad. Nakonec je za vlády Alexeje syna, budoucího Petra Velikého, z knihy v prvním desetiletí 18. století standardní učebnice ruských dějin.

Během dalších staletí se *Synopsis* stane osnovou pro učence, kteří píšou své verze ruských dějin (Vasilij Tatiščev, Nikolaj Karamzin, Sergej Solovjov,

---

² Termín „Rus“ a „ruský“ má komplikovanou historii a jinak ho vykládají historikové a etnografové ruští, ukrajinští i polští. Podrobněji viz Jan Rychlík, Bohdan Zilynskyj a Paul Robert Magocsi: *Dějiny Ukrajiny* (Praha: NLN, 2015), s. 7. – pozn. překl.

Vasilij Ključevskij a další). Po Gizelovi již celé dějiny Ruska budou vycházet ze zmizelého Kyjevského knížectví. V roce 1913 historik a budoucí krátkodobý ministr zahraničí Prozatímní vlády Pavel Miljukov, student již zmíněného Ključevského, napíše: „Duch *Synopsis* zcela vládne naší historiografii 18. století. Určuje vkus i zájmy čtenářů, slouží jako odrazový můstek pro většinu vědců a mezi těmi nejzarytějšími budí vášnivé diskuse. Zkrátka tvoří páteř dějepisu posledního století.“

Dějepisná argumentace předložená Innokentijem Gizelem potěší moskevské vládce natolik, že zůstane oficiální verzí dějin až do dvacátého prvního století. To znamená, že ruští propagandisté tohoto století, kteří tvrdí, že Rusové a Ukrajinci jsou jedním národem se společnými dějinami, jednoduše jen naletěli ideologii jiného propagandisty ze sedmnáctého století.

Krásná Helena

Všechno se to stalo z lásky. Jmenuje se Olena (jméno příbuzné mytické Heleně). Je mladá a krásná, stejně jako její jmenovkyně z řeckých mýtů, kvůli níž vypukla trojská válka. Stane se chůvou v rodině bohatého Ukrajince. Paní domu, Hanna, je vážně nemocná a potřebuje pomoc s dětmi. Majiteli, Hanninu manželovi, se mladá chůva zalíbí a brzy se stane jeho milenkou.

Láskou či chtíčem k Oleně je posedlý i bohatý Polák, který ji touží ukrajinskému sousedu odvést a oženit se s ní. I v jednadvacátém století by takový příběh skončil v slzách, a sedmnácté století je doba mnohem krutější.

Zamilovaný Polák se jmenuje Daniel a jeho ukrajinský rival Bohdan. Na jaře 1647 Daniel a jeho sluhové využijí chvíle, kdy Bohdan odjede, vtrhnou do jeho domu, podpálí ho, unesou Olenu a zbijí Bohdanova desetiletého syna. Chlapec nedlouho poté zemře.

Bohdan v touze po pomstě odjede do Varšavy, protože Ukrajina je v té době polskou provincií. Nejprve se obrátí na soud. Ovšem jeho protivník, polský šlechtic Daniel Czapliński, je vysoce postavený důstojník, takže soud přiřkne Bohdanovi jako kompenzaci jen směšnou sumu 150 florinů. Bohdan je přesvědčený, že jeho pozemek (nemluvě o synovi a milence) má hodnotu dvacetkrát vyšší. Proto se vydá osobně si stěžovat k polskému králi.

Legenda tvrdí, že král Bohdana přijme ve svém paláci, ovšem tajně, pozdě večer. Jsou stejného věku a říká se o nich, že se už dávno znají a Bohdan pro krále vyřizuje různé ošemetné záležitosti, například domluví pomoc kozáků ve válce proti Osmanské říši, již králův vlastní parlament (Sejm) odmítl financovat. Během setkání si však jako první začne stěžovat král: Nemám žádnou moc, šlechtici se vymkli kontrole, povzdychne si. Bohdan mu nato

vypráví svůj srdceryvný příběh. Král si však nepřeje se do toho zaplést a řečnický podotkne: „Když jste vy kozáci [tedy svobodní žoldnéři] tak stateční bojovníci a máte zbraně, proč se za svoje práva nepostavíte sami?“ A tato větička vysypaná z rukávu změní dějiny světa.

Bohdan se vrátí domů a rozdmýchá povstání proti polským pánům, jež vejde do dějin pod názvem Chmelnyckého³ povstání. Jen o pár měsíců později dokoná pomstu svému úhlavnímu nepříteli Danielu Czaplińskému – zabere jeho pozemky, znovu se shledá s Olenou a ožení se s ní. Daniel je nucen uprchnout do Polska.

A teď něco málo o světě, v němž Olena a Bohdan žijí.

Způsoby sedmnáctého století

V roce 1647 je Bohdanovi padesát jedna let. Jeho rodná země je označována mnoha jmény, přičemž jedním z nejběžnějších je Ukrajina. Zhruba v této době je ve Francii vydán cestopis Guillaumea Le Vasseura de Beauplana *Popis Ukrajiny*. Autor v něm vysvětluje, že se Ukrajina obvykle považuje za součást Polska, „ležící mezi Moskevskou Rusí a Transylvánií“. Jiným, častějším pojmenováním pro tuto oblast je Rus nebo Malá Rus — název řeckého původu. Podle teorie, jíž se drží mnoho dnešních ukrajinských historiků, „malá“ jednoduše znamená, že se jedná o historické jádro státu. Země severně od něj získaly označení „Velká Rus“, protože byly rozsáhlejší. Později se tyto názvy vyvinou v „Malorusko“, tedy Ukrajinu, a „Velkorusko“, tedy oblast kolem Moskvy.

Bohdan žije i na poměry své doby ve velmi těžkých časech. Soudě podle počtu zabitých obyvatel ocitla se Evropa v nekrvavějším konfliktu v dějinách. Jsou do něj zataženy téměř všechny evropské státy a zemře 5–8 milionů lidí. Dějepisci konflikt nazvou třicetiletou válkou. Vypukne, když je Bohdanovi dvacet dva let, a trvá téměř po celý jeho dospělý život.

Hlavní evropské mocnosti té doby se říká jednoduše Říše – protože na kontinentu žádná jiná není. Celý název zní Svatá říše římská národa německého a jedná se o spleť vévodství a knížectví, z nichž se většina po sjednocení v devatenáctém století stane součástí moderního Německa. Hlavním městem Říše je Vídeň a vládne jí habsburská dynastie.

Válka začne v roce 1618 jako spor mezi Říší a Zeměmi českými. Tato „světová válka“ sedmnáctého století je údajně vedena kvůli náboženství. Kato-

³ V českých publikacích je vůdce povstání tradičně označován jako Bohdan Chmelnický. V tomto překladu ukrajinská osobní jména převážně transkribujeme dle ukrajinské verze cyrilice, přičemž u osob často uváděných pod ruskou variantou jména ji pro informaci uvádíme v závorce. Jména vládců tradičně počestujeme. – pozn. překl.

lická Svatá říše římská a její spojenci versus protestantská knížectví, jež se odtrhla. Ovšem brzy se všechno zamotá a lidi se navzájem řežou bez ohledu na náboženskou příslušnost.

V sedmnáctém století je pro osobní identitu zásadní především náboženství. Bohdan se stejně jako většina Ukrajinců narodil do pravoslavné rodiny. V patnácti letech ho ovšem poslali do jezuitské školy ve Lvově, kde ho samozřejmě pobízeli, aby přešel ke katolické víře, což z principu odmítl.

Bohdan do války odejde ve dvaceti čtyřech letech spolu se svým otcem jako voják polské armády proti osmanským vojskům. Turci vítězí. Bohdanův otec je zabit v bitvě a on sám je zajat a prodán v Osmanské říši do otroctví (což se v sedmnáctém století děje běžně). Má ovšem štěstí – o dva roky později ho příbuzní vykoupí.

Po návratu z otroctví se nezkrtný Bohdan brzy zase pustí do válčení. Válka je hlavním povoláním mnoha ukrajinských mužů sedmnáctého století. Většina Ukrajinců té doby jsou kozáci. Jako žoldnéři si na své živobytí vydělávají nejen zemědělstvím a obchodem, ale především bojem. Ve válkou rozervané Evropě je o žoldáky velký zájem.

V této době už do války proti Říši vstoupila i Francie. Ačkoliv je Francie katolický stát, první ministr, kardinál Richelieu (známý ze *Tří mušketýrů*) vidí příležitost pro územní rozšíření na úkor Habsburků. Luteránské Švédsko má podobné imperialistické ambice a také vstupuje do války s Říší. Když Richelieu zemře, pokračuje v jeho politice kardinál Mazarin. Právě on v roce 1644 najme jednotku ukrajinských žoldnéřů, aby dobyli přístav Dunkerk.

Legenda říká, že právě krátce po dunkerské misi se Bohdan vrátí domů a zjistí, že kdosi vyplenil jeho sídlo a unesl mu milenku. Nejdříve jedná jako věrný poddaný polského krále Vladislava IV., vznáší stížnost u soudu, pak u krále osobně, jak už bylo zmíněno. Ovšem poté, roztrpčen způsobem, jímž s ním jednali, kolem sebe soustředí kozácké vojsko. Svolá shromáždění kozáků z celé Ukrajiny a vyzve je, aby povstali. Myšlenka se ujme velmi rychle. Ukrajínští rolníci už mají dost ekonomického i náboženského útlaku. Každý má spoustu důvodů ke vzpouře, vůbec nejde pouze o Olenu.

Bohdan potřebuje spojence. Zdá se mu, že tím ideálním pro boj s Polskem by bylo severně položené carské Rusko. Ovšem Moskva, jeho hlavní město a centrum, je stále oslabená po desetiletích konfliktů. Nezbyvá než se ucházet o přízeň jižního souseda, Krymu. V té době se na poloostrově nachází velký muslimský stát – Krymský chanát, kterému vládnou potomci Čingischána.

Moskva bez ambicí

Co se v sedmnáctém století děje v Ruském carství, známém také jako Moskevská Rus? Proč ho Bohdan Chmelnyckyj považuje za slabé a neschopné pomoci? Faktem je, že se země nemůže vzpamatovat z vlády Ivana Hrozného, který byl na trůnu padesát let a stal se nejdéle vládnoucí hlavou státu v ruských dějinách (ani Putin ho nepřekoná... pravděpodobně). Ivan podstatně rozšířil území státu, ovšem svůj lid podrobil tak nelidskému útisku, že se z něj demoralizovaná a zdrcená společnost nevzpamatovala ani desítky let po jeho smrti v roce 1584.

O těchto vnitřních záležitostech toho ovšem Bohdan ví jen málo. Narodil se zhruba deset let po carově smrti a o Ivanu Hrozném nikdy ani neslyšel. Oficiálně se car jmenoval Ivan IV. a přívlastek Hrozný poprvé užije až dějepisec Vasilij Tatiščev o sto let později.

Po celé své dětství Bohdan slyšel zvěsti o polských válkách s Ruským carstvím a opakovaných polských snahách dosadit na moskevský trůn svého kandidáta. Když bylo Bohdanovi patnáct let, v roce 1610, moskevští šlechtici, označovaní jako bojaři, sesadili současného cara a nabídli korunu jinému patnáctiletému mladíkovi – dědici polského trůnu, již zmíněnému Vladislavu IV. S Bohdanem se v té době samozřejmě ještě neznali.

Moskevští bojaři mají jedinou podmínku: Polský princ musí konvertovat od katolické víry k pravoslaví. Kdyby nabídku přijal, dějiny celého světa by se ubíraly jiným směrem. Ale do jednání se vloží Vladislavův otec, v té době polský král Zikmund III. Synovu konverzi kategoricky odmítá. Navíc se mu v hlavě zrodí lepší nápad. Zikmund, vychovaný jezuitu, se sám nabídne na místo cara s tím, že by poté došlo k nucené konverzi Moskevské Rusi ke katolicismu. Bojaři odmítnou, vypukne válka a Moskvu obsadí polské vojsko. Jako spojenci Poláků bojují i kozáci.

Pro Bohdana tedy Ruské carství nepředstavuje hrozbu, ale spíše dysfunkční zemi plnou pravoslavných křesťanů. Když je Bohdanovi sedmnáct, dozví se, že Moskvu znovu dobyla ruská dobrovolnická armáda a Poláci ustoupili. A ačkoliv se mladý Vladislav nadále nazývá ruským carem, v Moskvě byl zvolen jiný mladý monarcha, z rodu Romanovců. Na dlouhou dobu se pak moskevští vládci zdrží dobytelských snah. I o třicet pět let později Bohdan a jeho kozácká armáda vědí, že Moskvany nikdy nepřesvědčí, aby Polákům vyhlásili válku. Proto se obrátí na Krymský chanát.

Nezávislá Ukrajina

Aby mohl zahájit opravdové povstání proti Polsku, musí se Bohdan držet demokratických postupů. Je nutné, aby ho kozáci zvolili svým hetmanem (hlavním vojevůdcem). Odjede proto na Záporožskou Sič, což je systém obranných pevností na jihovýchodě Ukrajiny. V podstatě jde o pevnost na konci světa bránící své obyvatele před nájezdníky, především oddíly krymského chána, jež pravidelně napadají Ukrajinu z jihu, okrádají obyvatele a odvlékají zajatce do otroctví. Pro čtenáře jednadvacátého století, kteří sledovali *Hru o trůny*, můžeme Sič přirovnat ke Zdi a Noční hlídce. Kozáci ze Siče mají v ukrajinské společnosti výsadní postavení, jsou to ti nejodvážnější a nejotrlější a vypráví se o nich mnoho lidových legend. Vždy jsou připraveni se přidat ke vzpouře. Sič se za Bohdana postaví plnou silou, je řádně zvolen a kozáci vyženou všechny polské důstojníky. Ukrajinské povstání se velmi rychle rozšíří.

Varšava k potlačení ukrajinské vzpoury (zmíněné Chmelnyckého povstání) vyšle obrovskou armádu, dokonce požádá o pomoc Moskevskou Rus (ironií osudu ruský car souhlasí). V květnu 1648 vojsko Bohdana Chmelnyckého dosáhne prvního velkého vítězství u města Žluté vody (Žovti Vody), velmi blízko od místa, kde o 120 let později vznikne kozácké město Kryvyj Rih a kde se o 330 let později narodí budoucí ukrajinský prezident Vova Zelenskij.

Pár dní poté ve Varšavě umírá polský král Vladislav IV. na urolitiázu (močové kameny). Bohdan Chmelnyckij je poněkud překvapivě tou zprávou zaskočen. Ačkoliv vede vzpouru, stále počítal s tím, že vztahy s polským králem nakonec urovná. Nebylo v plánu se od Polska oddělit úplně, ale získat širší práva a autonomii. Teď netuší, kdo bude příštím polským králem, a komu tedy bude čelit při vyjednávání, až přijde jeho čas.

Koruna Polsko-litevské unie v té době není dědičná. Nástupníka vždy vybírá parlament (Sejm), složený z představitelů polské a litevské šlechty a duchovenstva. Když se nad tou otázkou Bohdan zamyslí, rozhodne se, že nejmenším zlem by bylo, kdyby na polský trůn usedl nový moskevský car Alexej Romanov. Pro cara je nabídka lákavá, ale přece jen váhá. Bohdan se zároveň pokouší vyjednávat s mladším bratrem zesnulého krále Janem Kazimírem – také on je silným kandidátem. Alexej je stále nerozhodný, a tak je zvolen Jan Kazimír.

Povstání ovšem pokračuje. Bouřící se rolníci začnou ničit příbytky Poláků a Židů žijících na území Ukrajiny. Asi třetina všech polských Židů žije v sedmáctém století na ukrajinské půdě. Mnoho z nich se živí prací pro polskou správu, především jako výběřčí daní pro polskou šlechtu.

Během povstání kozáci drancují polská sídla a vraždí jejich majitele. Navíc probíhají masové protižidovské pogromy. Židé nejsou hlavním cílem povstání, jen se ocitli ve špatnou dobu na špatném místě. Bohdan osobně Židy rád nemá. Jelikož povstalci krácejí pod praporem boje za práva pravoslavných křesťanů, vnímají kozáci i Židy jako své nepřátele a zabíjejí je stejně jako Poláky. Antisemitismus je v sedmnáctém století všudypřítomný a hluboce zakořeněný. Soudní procesy s Židy obviněnými z rituálních vražd křesťanských dětí nejsou v Evropě vzácností. Po tomto povstání bude Bohdan mít už navždy pověst zapáleného antisemity.

Během několika měsíců je ukrajinské území zbaveno téměř všech polských šlechticů, důstojníků, katolických kněží i Židů. Odhady počtu zavražděných se různí. V sedmnáctém století má lidský život jen malou cenu a každý konflikt stojí mnoho obětí. Navíc mají dějepisci tendenci čísla nadšazovat.

V prosinci 1648 Bohdanova vojska triumfálně vstupují do starodávného hlavního města Kyjeva. Bohdan je slavnostně uvítán nejvyšším duchovenstvem: Kyjevským arcibiskupem (čili metropolitou), opatem Kyjevskopečerského kláštera (Kyjevskopečerská lávra) Innokentijem Gizelem, a nadto patriarchou Paiseem Jeruzalémským, který Kyjevem náhodou projíždí na cestě do Moskvy. Pográtulují Bohdanovi k vítězství, dokonce ho oslovují „kňaz“, což je vznešený titul, jenž odpovídá postavení velkovévody a naznačuje, že se stal panovníkem. Když to Bohdan uslyší, svět se mu převrátí naruby. Dosud ho nikdy nenapadlo, že by Ukrajina mohla být samostatným, nezávislým státem a on jejím vůdcem.

Nejprve ovšem s patriarchou řeší zcela jinou záležitost: Jeho milovaná Olena byla donucena konvertovat ke katolictví a provdat se za Poláka, který nyní uprchl. Bylo by možné pro ni nějak zařídit rozvod v nepřítomnosti manžela, aby se mohla znovu vdát, tentokrát za Bohdana? Patriarcha nemá žádných námitek (a za svou shovívavost obdrží šest koní a tisíc zlatých). Bohdan a Olena si vymění svatební sliby.

Nový světový řád

Chmelnyckého povstání se odehrává ve stejné době jako jiná významná událost: konec třicetileté války v Evropě. V říjnu 1648 jsou završeny mírové rozhovory v německém Osnabrückeru. Dějepisci výslednou dohodu nazvou vestfálský mír.

Dokument garantuje svobodu náboženství v německých protestantských zemích a znamená porážku Říše. Její úpadek umožní vzestup dvou nových

evropských supervelmocí: Francie (jež vzala Říši Alsasko) a Švédska (které získalo nadvládu nad celým Baltským mořem). „Rusko“ se jednání neúčastní – toto jednoslovné označení je v Evropě stále ještě neznámé, ale švédská delegace v dohodě zmiňuje, že „velkovévoda moskevský“ byl jedním z jejich spojenců.

Bohdan Chmelnyckyj se samozřejmě dozví, že válka skončila. V té době už si svět bez války téměř nepamatuje. Zdá se, že také on zkouší podmínky vestfálského míru využít: Snaží se získat svobodu náboženství, stejně jako německá knížectví, a autonomii, ovšem v rámci Polsko-litevské unie.

Od té chvíle Bohdan započne vyjednávání s polským králem s cílem zajistit Ukrajině co nejširší autonomii a práva pro pravoslavné kněží. Navíc žádá, aby se volby nového krále účastnila ukrajinská delegace spolu s polskou a litevskou. Během rozhovorů s Poláky Bohdan poprvé sám sebe označí za „jediného vládce Rusi“ – jedná tedy s králem jako saský nebo bavorský vévoda s císařem. Polští diplomaté ovšem nejsou na tak prudký obrat připraveni a vyjednávání končí fiaskem.

Zároveň s Poláky vyjednává Bohdan Chmelnyckyj i s moskevským vládcem o možné vojenské alianci proti Polsku. Car Alexej odmítá s tím, že samozřejmě rád přijme kozáky pod svou ochranu, ale proti Polsku nepůjde. Pokud se ovšem Ukrajinci k Moskevskému carství připojí vlastním přičiněním, tak budiž. Vidina ukrajinské svobody není Moskvě právě po chuti – z carova pohledu je Bohdan vzbouřenec, který se vzepřel svému monarchovi. Obyvatelstvo Ukrajiny je příliš „evropské“, neboť se skládá ze svobodných kozáků a rolníků, k tomu šlechtici se západním vzděláním a osvícení duchovní, kteří hovoří plynule latinsky, stejně jako všichni katoličtí kněží v západní Evropě. V Moskvě vládne striktní centralizace a byrokracie. Kozácké svobody ve spojení s demokraticky naladěnou šlechtou se zdají být příliš západní a Moskvě cizí.

Když selže vyjednávání s Polskem, znovu vypukne válka, jež končí vítězstvím kozáků. V roce 1649 Bohdan a polský král Jan Kazimír podepíší dohodu uznávající Ukrajinu jako autonomní oblast, samostatný kozácký stát. Dle dohody mají Židé vstup na Ukrajinu zakázán a hlavním městem se stává Čyhyryn – město, kde žije hetman.

Bohdan buduje nové státní instituce, přičemž v podstatě na Ukrajinu zavádí polské a turecké uspořádání. Na místo voleného krále usedá hetman, tedy sám Bohdan, na pozici polské šlechty stojí kozácká nobilita, Sejmu odpovídá kozácká rada. Ale to vše je teprve v zárodku.

Problém nového státu spočívá v tom, že obyvatelé hromadně opustili zemědělství. Nová Ukrajina je zpola vojenský stát (oficiální název zní Zápo-rožská Sič), kde mají vojáci výsadní postavení, což znamená, že každý chce

být kozákem. To je prospěšné v době války, protože je možné mobilizovat obrovskou vojenskou sílu. V době míru ovšem tak obrovská polovojenská populace brzdí rozvoj.

Bohdan Chmelnyckyj není roku 1649 jediný evropský politik, který si pro sebe vytvoří nový stát s republikánským uspořádáním. Přesně ve stejnou dobu na druhé straně kontinentu Oliver Cromwell nahrazuje popraveného krále Anglie. Cromwell a Chmelnyckyj mají společného více a srovnání mezi nimi se objevují už v 17. století. Jsou téměř stejného věku, ve stejnou dobu se dostávají k moci, přibližně ve stejnou dobu umírají, státy, jež vytvořili, se nakonec rozpadají a těla obou mužů vykopají z hrobu a znesvěť. Ale právě oni vytvářejí historický precedent, který bude navždy rezonovat dějinami jejich zemí: úspěšné povstání proti Koruně ve jménu svobody. Není pravděpodobné, že by Cromwell věděl o existenci Bohdana Chmelnyckého, avšak na Ukrajině o anglické revoluci a popravě Karla I. jistě slyšeli, jelikož se jednalo o politický a psychologický milník epických rozměrů.

Láska navěky

Válka pokračuje. Polský král Jan Kazimír započne proti Ukrajině nové tažení. Bohdan se mu s vojskem vydá vstříc, zatímco Olena a Bohdanovy děti zůstávají v Čyhyrynu. Pak se stane něco strašného: Bohdanův nejstarší syn, kterého měl s první manželkou Hannou, devatenáctiletý Tymoš svou bývalou chůvu a nyní macechu napadne a zabije a její nahé tělo pověsí na bránu otcova domu.

O přesných důvodech tohoto skutku prameny mlčí. Tymoš zřejmě dával Oleně za vinu nějaký hrozný zločin: krádež peněz, nevěru, donášení Polákům, tajnou korespondenci se svým bývalým manželem Danielem Czaplínským – to všechno jsou možné varianty. Podle některých historiků Tymoš napsal svá podezření otci v dopise. Zda to bylo před či po vraždě, není známo.

Neexistují záznamy Bohdanovy reakce, navíc ten v tu chvíli řeší jiné problémy – znovu se ocitl ve válce s Poláky. A vojska jeho spojenců, krymských Tatarů pod velením chána Islama Gireje, se nečekaně stáhnou. Bohdan se je pokusí zastavit, načež ho Tataři zajmou. Kozáci pokračují v boji v nepřítomnosti hetmana, ale utrpí porážku. Krymští Tataři Bohdana propustí až deset dní poté, když už je bitva prohrána. Za tu dobu vojska Velkovévodství litevského, jež postupují ze severu dnešní černobylskou zónou, obsadila Kyjev. Hetman Bohdan, osvobozený ze zajetí, se udržel u moci, ale země pod jeho kontrolou se zúžila na Kyjevské vojvodství, tedy oblast kolem Kyjeva.

Jelikož se jeho předchozí krymští spojenci ukázali být nestálými a nespolehlivými, znovu se začne zabírat myšlenkou na spojení s Moskvou. Bohdan věří, že by pro Ukrajinu bylo mnohem lepší se odtrhnout od katolického Polska a akceptovat ochranu pravoslavné Moskevské Rusi.

Po roce 1652 se moskevský přístup k Ukrajině začíná měnit. Předchozí patriarcha umírá a v čele Ruské pravoslavné církve stane Nikon, muž s velkými ambicemi. Považuje se za ruského kardinála Richelieu, tedy duchovního, jenž stojí v čele národa. Je to právě Nikon, kdo odstartuje transformaci Ruského carství, zaostalé Moskevské Rusi, v mocnou Ruskou říši. Nikon vysvětlí carovi, že s pomocí kozáků dokážou znovu dobýt území, jež si přisvojilo Polsko.

Bohdanova pozice je v té chvíli dost nejistá, protože se vydal na neúspěšné tažení proti Moldávii, jež mezi jinými stálo život i Tymoše.

Dne 18. ledna 1654 se Bohdan setkává s moskevskými emisary v Perejaslavi, ležící přesně v půli mezi bývalým hlavním městem knížectví, Kyjevem, a Bohdanovým novým hlavním městem Čyhyrynem. Bohdan v doprovodu kozáků a Rusů vejde do městského chrámu, aby přísahal věrnost caru Alexejovi. Ale právě v tom nejzásadnějším okamžiku dojde ke sporu. Bohdan žádá, aby Alexejův vyslanec, bojar Vasilij Buturlin, v zastoupení cara přísahal, že zachová všechny kozácké svobody. To Buturlin odmítne, ale nabídne Bohdanovi, aby své požadavky sepsal a zaslal carovi – ovšem až po složení přísahy. (Za svůj pevný postoj při vyjednávání Buturlin později dostane královskou odměnu: kožich, zlatý pohár a 150 rublů.) Hetman souhlasí a kozáci složí slib stát se „navěky poddanými Jeho Veličenstva cara vši Rusi a jeho dědiců“. (Takové znění bylo v raném novověku běžné, neboť každý přísahal „lásku navěky“, „věrnost navěky“ a „přátelství navěky“ – což nikdy nezabránilo krveprolití, neboť druhá strana, zdá se, vždycky porušila přísahu první.)

Po složení přísahy sepsal Bohdan podrobný dopis caru Alexejovi a uvedl všechny podmínky připojení Ukrajiny k Ruskému carství: Ukrajinci si budou sami volit hetmana, který má volnou ruku v zahraniční politice a může přijímat emisary a vyslance, pokud o tom cara informuje, slibuje ovšem, že nebude udržovat žádné vztahy s polským králem či osmanským sultánem. Dále bude Ukrajina platit Moskvě daně, avšak car nemá právo zabírat kozácké pozemky, celé politické uspořádání zůstane stejné jako za Poláků a ukrajinská šlechta si musí zachovat všechna původní práva.

Car Alexej souhlasí se všemi podmínkami kromě nezávislé zahraniční politiky. Ale obě strany samozřejmě dohodu vnímají jinak. Kozáci předtím již mnohokrát podepsali všemožné smlouvy s polskými králi. Pro ně jde jen o další diplomatický dokument, i když s novou protistranou. Bohdan se domnívá, že dohoda přestane platit, jakmile Moskva nesplní své závazky.

Hetman už jednou považoval přísahu polskému králi za zrušenou, když se mu zdálo, že král neochránil pravoslavnou víru tak, jak dle dohody měl.

Moskevský car ovšem nikdy dříve žádnou dohodu s poddanými neuza-
vřel. Pro něj je tedy primární přísaha věrnosti a ostatní text malým písmem
považuje za pouhou dekoraci.

Smrt a válka

Ve dnech 6. a 7. června 1654, šest měsíců poté co Bohdan Chmelnyckyj složil
přísahu věrnosti caru Alexejovi v perejaslavském chrámu, se odehrají dva
důležité obřady. Ve Francii je v remešské katedrále korunován patnáctiletý
Ludvík XIV. Ve Švédsku se zase v katedrále v Uppsale koná korunovace
dvaatřicetiletého Karla X. Gustava.

Od konce třicetileté války byly Francie a Švédsko nejmocnějšími státy
v Evropě. Dvě korunovace, jež se odehrávají téměř zároveň, tedy mají hlu-
boký symbolický význam. Jsou to právě Ludvík a Karel Gustav, kteří budou
stát u zrodu nové Evropy.

Ludvík XIV. byl ve skutečnosti oficiálně králem už dávno – od svých čtyř
let, kdy zemřel jeho otec Ludvík XIII. Měl složité dětství. Proti jeho matce
Anně Rakouské a jejímu milenci kardinálu Mazarinovi vypuklo šlechtické
povstání, takže malý Ludvík musel uprchnout z Paříže. V té době se povstání
objevují na každém rohu: Německá knížata porazila svého císaře v třicetileté
válce, Oliver Cromwell svrhl a popravil Karla I. v Anglii, Bohdan Chmelnyckyj
osvobodil svou zemi z područí polského krále. Občanská válka ve Francii,
označovaná jako Fronde, trvala celé Ludvíkovo dětství. Nakonec vedla
k diktátorskému režimu v čele s vůdcem povstalců Ludvíkem Bourbonem,
knížetem z Condé. Když ale ztratil popularitu, vrátila se moc Ludvíku XIV.
Tentokrát však jde o takovou moc, o jaké se králům středověku ani nesnilo.

V roce 1652 patnáctiletý Ludvík píše dopis francouzskému parlamentu:
„Všechna moc patří Nám. Držíme ji z vůle Boží, takže si ji žádný člověk, ať
je jeho postavení jakékoli, nemůže nárokovat.“ Později se Ludvík XIV. pro-
slaví výrokem „*L'État, c'est moi*“ (stát jsem já). Je zajímavé, že se toto dětinské
velikášství stane politickým mainstreamem několika následujících staletí
a mnoho politiků bude až do dnešního dne upřímně věřit ve své svaté právo
vládnout.

Karel X. Gustav je starší než Ludvík XIV. Poté, co okusil vítězství ve třice-
tileté válce – alespoň jak on to vidí – ho posednou imperiální ambice. Je pře-
svědčený, že by se z Baltského moře mělo stát švédské jezero. Čím dříve,
tím lépe.

Do Ruska v roce 1654 móda absolutismu a imperialismu ještě nedorazila. Přesto se armáda moskevského cara rozhodne poprvé napadnout Polsko-litevskou unii – za pomoci kozáků Bohdana Chmelnyckého. Spojená vojska obsadí území dnešního Běloruska. A právě zde se car a hetman rozkmotří, jelikož si oba nárokují dobyté území. Místní šlechta přitom uznala vládu moskevského cara, kdežto rolníci se chtějí stát poddanými hetmana v naději, že by mohli získat kozácké svobody. Běloruští rolníci proto hromadně rukují do kozáckého vojska. Objevují se první konflikty mezi ukrajinskou a ruskou správou.

Posedlý imperiálními choutkami, napadne Polsko a Litvu i nový švédský král Karel X. Gustav. Unie, kde dosud vládla stabilita, musí najednou bojovat o přežití. V té chvíli Moskva mění taktiku – car Alexej se rozhodne s Polskem uzavřít mír. Je výhodnější mít za souseda slabé Polsko než silné Švédsko. Bohdan Chmelnyckyj je proti tomuto kroku – o mír s Polskem už dávno nestojí. Obejde Moskvu, začne jednat se švédským králem na vlastní pěst a uzavře s ním spojenectví proti Polsku. Tím je po jediném roce dohoda z Perejaslavi, již Bohdan s moskevským carem uzavřel, zcela zapomenuta.

V říjnu 1656 začnou v dnešním Vilnius (tehdy zvaném Vilno) vyjednávat mezi Ruskem a Polskem. Pro ukrajinskou stranu se z nich vyvine opravdové drama. Nejprve na naléhání polské strany nejsou připuštěni ukrajínští emisáři. Pak je Poláci podvedou, když tvrdí, že jim car přislíbil navrátit těžce získaná ukrajinská území. Jde o dezinformaci, ovšem ukrajínští emisáři jí uvěří.

Bohdan a všichni Ukrajinci jsou zděšeni – myslí si, že je car Alexej podvedl. Bohdan se zjevně již nepovažuje za poddaného moskevského cara se závazky podle Perejaslavské dohody. Spolu se Švédskem a Transylvánií kozáci pokračují ve válce s Polskem, dokonce obsadí Krakov. Zanedlouho už Karel X. Gustav, Bohdan a další spojenci probírají, jak Polsko rozdělit.

V červenci 1657 navštíví Bohdana v Čyhyrynu moskevský emisar Fjodor Buturlin. V tu dobu si vážně nemocný Bohdan zvolí svého nástupce, šestnáctiletého syna Jurije. Jednání probíhají tvrdě: Buturlin a Bohdan se navzájem obviňují z porušení Perejaslavské dohody. Brzy po setkání s Buturlinem hetman umírá na mrtvici. Bohdanova smrt přeruší jednání, jež stejně nikam nevedla, ale také zamezí dalším rozhovorům.

Ruina a zapomnění

Z šestnáctiletého Jurije Chmelnyckého se vyklube mnohem méně úspěšný mladý vládce než z jeho vrstevníka Ludvíka XIV. Bohdanova pravá ruka kancléř Ivan Vyhovskij mladíka přesvědčí, aby se vzdal trůnu a odešel

studovat na akademii Innokentije Gizela. Stane se hetmanem místo něj. Vyhovskij ovšem nemá Bohdanovo charisma a neumí tak dobře vycházet s poddanými.

V září 1658, rok po Bohdanově smrti, hetman Vyhovskij uzavře dohodu s Polskem, které nakonec dokázalo válku proti Švédsku a jeho spojencům ustát. Ukrajina se připojí k Unii jako třetí rovnocenný partner. Vedle Království polského a Velkovévodství litevského bude nadále známa jako Velkovévodství ruské. Pravoslavná víra má zaručena rovnocenná práva s katolictvím a Ukrajinci získají stejný počet křesel v parlamentu jako Poláci a Litevci. Polsko nebude zasahovat do volby hetmana a Ukrajina si bude razit vlastní mince. Ve válkách polského krále proti moskevskému caru si kozáci mohou zachovat neutralitu, ale v případě, že Moskva napadne Ukrajinu, je král povinen ji bránit. A konečně klauzule s největším symbolickým významem: „Co se stalo za Chmelnyckého, bude navěky zapomenuto.“ To znamená, že přísaha věrnosti moskevskému caru již neplatí. Formálně tedy spojení Ukrajiny s Ruskem trvalo ani ne čtyři a půl roku. (Což sovětským politikům nezabrání toto krátké období o tři sta let později vyzdvihovat.)

Tato takzvaná dohoda z Haďače, mnohem podrobnější než ta z Perejaslavi, je podepsána příslušnými diplomaty 16. září 1658. Polský Sejm dohodu ale projednává až v květnu dalšího roku – a stane se něco hrozného. Sejm zamítne všechny klauzule, jež garantují ukrajinskou státnost, ať už tu o Velkovévodství ruském či tu o ražbě vlastních mincí. Úmluva je ratifikována v okleštěné verzi, takže se ambice hetmana Vyhovského nikdy nenaplní a nikdy se nestane „velkovévodou ruským“. Znamená to konec jeho kariéry – Bohdanovi následovníci a proti Polsku zaměřeni oponenti se Vyhovského zbaví a zvolí si hetmanem nyní osmnáctiletého Jurije Chmelnyckého.

Bohdanův syn se ovšem svému otci nevyrovná. Nejprve podepíše novou smlouvu s Moskvou (čímž je zapomenuto opět další „navěky zapomenuto“), pak znovu přísahá věrnost polskému králi, utrpí porážku proti vojsku svého vlastního strýce, zřekne se moci a uchýlí se do kláštera.

Tím začíná období, jež ukrajinští dějepisci budou poněkud poeticky nazývat „ruina“ (česky bychom mohli přeložit jako rozvrat) – slovo, jež shrnuje, co zbylo z kozáckého snu o nezávislém státu.

V roce 1667 Rusko s Polskem podepíše mírovou smlouvu a Ukrajinu si rozdělí. Oblast západní Ukrajiny napravo od Dněpru (takzvaná Pravobřežní Ukrajina) připadne Polsku a oblast na druhém břehu Rusku (Levobřežní Ukrajina). To je jen další rána pro kozáky, kteří sledují, jak jim zemi řežou na kusy, aniž by se jich ptali.

Zotročený lid a další zboží

Rekonstruovat dnes obraz evropského světa 17. století není snadné, neboť se hodnoty i technologie diametrálně liší. Hlavní rozdíl však spočívá v tom, že většina států, jak je známe dnes, ještě neexistovala. A mnohé z těch, které existovaly, právě procházely obdobím raného, velmi rychlého koloniálního rozvoje.

Zatímco připojení Ukrajiny vzbuzuje v Moskvě celou řadu otázek a pochyb, expanze směrem na východ probíhá bleskovou rychlostí. Oblast u východní hranice Moskevské Rusi, na Uralu, je také domovem kozáků – stejných svobodných válečníků, jací obývají Ukrajinu. Tihle ovšem mluví rusky a jsou v carových službách. Právě oni vedou kolonizaci Sibíře a podrobují si domorodé obyvatelstvo za Uralem.

V roce 1648 kozák Semjon Děžňov dopluje až do Ameriky – přes úžinu mezi Čukotkou a Aljaškou. V následujících desetiletích moskevská vojska dobývají východní Sibíř, přičemž bojují proti místnímu obyvatelstvu, například Burjatům, kteří žijí na pobřeží Bajkalu.

Sousední oblasti mezitím kolonizuje Čína, která si podmaní území dnešního Mongolska. Nová dynastie Čching buduje své vlastní impérium, jež přetrvá až do počátku 20. století a padne ve stejném desetiletí jako ruská říše Romanovců. V sedmnáctém století dojde mezi armádami moskevského cara a čínského císaře k několika střetům, ale nakonec se dohodnou: Mongolsko bude patřit Číně, Burjatsko Moskvě.

Existuje mnoho dokladů toho, jak brutálně kolonialisté s Burjaty zacházeli: Kozáci znásilňují ženy, zabíjejí děti a zotročují místní obyvatelstvo. To vyvolává časté pokusy o odpor. Pak v roce 1661 ruští kozáci založí na území, jež patřovalo Burjatům, město Irkutsk.

O 360 let později budou právě žoldáky z ruské oblasti Burjatska obviňovat z brutálního jednání s obyvateli kyjevských předměstí obsazených ruskou armádou, například ve městech Buča, Irpiň a Hostomel. Později se ovšem ukáže, že za vražděním civilistů v této oblasti stáli pskovští výsadkáři.

V sedmnáctém století zabíjení místního obyvatelstva a obchod s otroky nejsou ničím nezvyklým. Dobývání Sibíře probíhá ve stejné době jako kolonizace Severní Ameriky. Anglický král v roce 1660 zavádí státní monopol na obchod „s mahagonem, slonovinou, černochoy, otroky, kožešinami, voskem a dalším zbožím“ z afrických zemí. Je založena Královská africká společnost, jedna z největších obchodních společností, jež bude dodávat otroky do Severní Ameriky po dalších skoro sto let.

Ve stejných letech se rozhoduje také o osudu dnešního New York City. V roce 1655 kmen Suskvehannoků povstane proti nizozemským osadníkům

v oblasti Nového Amsterdamu a několik desítek jich zabije. Deset let poté, v roce 1665, přijedou Britové a území svým nizozemským rivalům zaberou. Ke změně majitele dojde ještě několikrát, přičemž původní obyvatelé trpí jak v rukou Britů, tak Nizozemců. Nakonec se v roce 1674 Evropané dohodnou, že New York (Nový York, dříve Nový Amsterdam) připadne Britům a Nizozemci výměnou získají jihoamerickou kolonii Surinam.

Ve stejném roce 1674 mnich Innokentij Gizel vydává v Kyjevě svou *Synopsis*. Chce přesvědčit moskevské vládce, aby nepřenechávali území ukrajinských kozáků Polsku nebo Turecku a poskytl mu ochranu. Dějiny Ruska v jeho knize končí dohodou z Perejaslavi, triumfálním, leč velmi krátkým spojením Kyjeva s Moskvou. Bohdanovo jméno nezmiňuje ani jedinkrát. Pro sovětské vůdce dvacátého století se Chmelnyckyj stane hrdinou lidu, ale pro cara Alexeje v sedmnáctém století jde o nebezpečného rebela. Gizel se domnívá, že pro čtenáře z Moskvy bude lepší ho vůbec nezmiňovat.

2

**Mýtus zrady:
Jak se Ivan Mazepa
rozešel s Petrem Velikým**

VELKÁ SEVERNÍ VÁLKA 1707–1709

- Státní hranice roku 1707
- Rozdělená Ukrajina
- - - - -> Ruská armáda v letech 1707–1709
- > Švédská armáda Karla XII. v letech 1707–1709
- .....> Mazepův útěk

200 km

Kdo bude na koni?

Benátky, 1817. Lord Byron, nejslavnější a nejskandálnější básník Evropy, se inspiroje scénou, již si všiml při čtení Voltaira. Nahého mladíka připoutají k divokému koni jako trest za románek s manželkou bohatého hraběte. Byronovi se to zdá být důmyslným způsobem popravu – kuň získá svobodu a odsoudí tím mladíka k téměř jisté smrti. Byronovi se ta legenda velmi zamlouvá.

Samozřejmě v mladíkovi vidí sám sebe. Nedávno odešel z Anglie, aby se vyhnul četným skandálům, jež ho pronásledují: Manželka ho opustila rok po svatbě a označila ho za šílence, jeho údajná bisexualita je nejžhavějším drbem londýnské společnosti, a dokonce se šušká o jeho milostných pletkách s vlastní sestrou. Byron ze své domoviny utíká a cítí se, jako kdyby byl nahý připoután ke koni cválajícímu do neznáma.

Svou báseň pojmenuje *Mazepa* po jejím stejnojmenném hrdinovi Ivanu Mazepovi. Dílo začíná odkazem na bitvu u Poltavy z roku 1709, kdy byla armáda švédského krále Karla XII. poražena vojsky moskevského cara Petra I. (později známého jako Veliký). Karla doprovází Mazepa, stárnoucí ukrajinský hetman. Švédský král poznamenává, že Mazepa se v sedle drží lépe než kdokoli jiný. Hetman mu vysvětlí, že za jeho jezdeckými dovednostmi stojí velké utrpení. Když mu bylo dvacet let, sloužil jako páže polského krále a stal se milencem manželky bohatého polského hraběte. Jednoho dne je její postarší manžel našel v posteli a vymyslel neobvyklý trest – přivázali ho nahého k divokému hřebci a koně pustili. Navzdory očekávání však mladík nejenom přežil, ale stal se nakonec vůdcem Ukrajiny.

Když se Mazepa blíží ke konci svého příběhu, všimne se, že mladý král tvrdě usnul. Utrpení odsouzeného muže přivázaného ke koni na něj zřejmě udělalo jen malý dojem.

Byronova báseň vychází v roce 1819 a je nesmírně úspěšná. A především inspiruje řadu malířů. Po několik desetiletí budou umělci ztvárňovat mladého Mazepu přivázaného k běsnícímu hřebci. Evropané v něm vidí romantického hrdinu odsouzeného k utrpení kvůli malicherné zlosti staříka, kterému nasadili parohy.

Puškin a jeho jezdec

Byronova tvorba i životní styl mají obrovský vliv na spisovatele po celé Evropě včetně Ruska. Jedním z nich je i Alexandr Puškin. Je o deset let mladší a nějakou dobu se stylizuje jako „ruský Byron“ – a stejně tak o něm hovoří čtenáři, přátelé i kritici. Mezi Byronova nejslavnější díla patří *Childe Haroldova pouť* a *Don Juan*, jež inspirují Puškina k sepsání vlastního románu ve verších, *Evžena Oněgina*, který je často považován za nejlepší dílo ruské literatury (kritici ho označují za nápodobu). Stejně jako Byron, Puškin by rád poznal svět a láká ho romantika cestování. Ovšem postoj Ruské říše k básníkům se značně liší od toho britského: Puškin sepíše spoustu básní s politickým podtextem, nesnaží se skrýt své opovržení vůči caru Alexandru I., a v důsledku je mu nakonec zakázáno opustit zemi. Místo toho se ocitne v „domácím vyhnanství“ na pobřeží Černého moře na jihu: na Krymu a v Oděse (na území dnešní Ukrajiny), poté v Kišiněvu, v dnešním Moldavsku.

V roce 1823 Byron dále vylepšuje svou romantickou image a přidává se k řeckému boji za nezávislost proti osmanské nadvládě. Nakonec ovšem v Řecku v dubnu 1824 umírá v horečkách cestou na frontu. Právě v té době se zpřísnuje Puškinův trest a posílají ho do vyhnanství do vesnice Michajlovskoje v severozápadním Rusku, v pustině uprostřed ničeho.

V prosinci 1825 umírá Puškinův úhlavní nepřítel car Alexandr I., načež v Petrohradě a v kyjevské provincii vypuká povstání důstojníků, kteří jsou všichni členy protivládních spolků a do dějin se zapíší jako „děkabristi“ (*děkabr* v ruštině znamená prosinec). Povstání je nakonec potlačeno. Puškin má mezi povstalci přátele. Pět jeho druhů je odsouzeno k smrti, zbytek k těžké práci na Sibiři. Puškin tedy očekává, že ho brzy povolají do hlavního města, aby byl také souzen a odsouzen. Nicméně nový car Mikuláš I. naopak povolí Puškinovi návrat z vyhnanství. Nezabavuje básníka cenzury, ale slibuje, že bude osobně číst všechna jeho díla a sám rozhodne o jejich osudu.

Ačkoli obdivuje odbojného Byrona, Puškin ví, že aby nadřícené uchlácholil, musí psát vlastenecké básně a oslavovat stát. Proto skládá v roce 1828 báseň, již nejprve nazve *Mazepa* po Byronově vzoru. Zápětka se točí kolem jiného mýtu ze života ukrajinského hetmana: Mazepa, kterému je už

šedesát pět let, svede svou vlastní kmotřenku, dceru jeho přítele Vasyla Kočubeje (často uváděn jako Vasilij). Zároveň zradí ruského cara Petra I. a přechází na stranu švédského krále Karla XII. Kočubej píše Petrovi na Mazepu udání a ten za trest svého přítele a otce své milenky zabije. Závěr básně popisuje porážku Mazepy a Karla XII. v bitvě u Poltavy. Báseň je ódou na Petra Velikého.

Na poslední chvíli Puškin báseň přejmenuje na *Poltavu*, aby ho nikdo neobvinil z napodobování Byrona.

Puškinova *Poltava* je skvělým příkladem dějinného mýtu. Toho, kde je Mazepa podlým zrádce. V popisech této postavy Puškin nešetří obludnými přívlastky: „Hanebný staroch“, „chlípník“ a „odporný zrádce“ jsou jen malý výběr, kdežto Kočubej, který svého přítele udá, je „odvážný“ a „čestný“.

Mimochodem jen o pár let později se Puškinův vztah k Petru Velikému promění. V roce 1833 složí báseň *Měděný jezdec*, kde zpodobní ruského cara (či spíše jeho sochu v Petrohradu) jako netvora, jenž bezohledně obětuje lid na oltář vlastních ambicí. Není divu, že toto dílo u cenzury neprojde, období líbánky mezi Puškinem a státní mocí končí a nad básníkem se až do jeho smrti bude vznášet stín podezření. Od státu se nedočká žádného uznání, ba naopak se stane obětí perzekuce, stejně jako jeho dávný hrdina Byron.

Skutečný Mazepa

Ve skutečnosti Mazepa nikdy k divokému hřebci připoután nebyl – vše je jen výplodem básnické fantazie. A co se tedy událo doopravdy? V roce 1662 mladý Mazepa slouží jako páže u dvora Jana II. Kazimíra. Uplynulo jen pět let od smrti Bohdana Chmelnyckého, ale Ukrajina je nyní rozdělena na dvě poloviny: východní část spadá pod nadvládu moskevského cara, západní připadla polskému králi. Mazepa je velmi vzdělaný, vystudoval na Kyjevo-mohyljanské akademii, nejstarší a nejlepší škole na Ukrajině, kterou řídí Innokentij Gizel, a dále studoval v Nizozemsku, Itálii, Německu a Francii. Ovšem polští šlechtici na varšavském dvoře Jana Kazimíra nepovažují kozáka za sobě rovného, byť by byl sebevzdělanější. Jednoho dne přijde za králem oblíbený polský spisovatel Jan Pasek a potká Mazepu v přijímací síni. Opilému Pasekovi se na chování mladého muže cosi znelíbí, vyštěkne na něj několik urážek a uhodí ho do tváře. To Mazepa tolerovat nemůže. Oba muži chtějí tasit své šavle, ale sloužící je včas odtrhnou.

Král se odmítne postavit na něčí stranu a donutí Paseka s Mazepou, aby se veřejně usmířili a objali. Pasek ovšem nezapomíná a neodpouští. Asi o třicet let později vydá zpola fiktivní paměti, kde si vymyslí příběh o Mazepově

údajném trestu za nemanželský románek. Poté podle Paseka zneuctěný Mazepa opustil Polsko navždy a nikdo o něm už nikdy neslyšel. Přání zde vítězí nad pravdou: Mazepa skutečně brzy po konfliktu s Pasekou Polsko opustil, ale s žádným trestem to nic společného nemělo. A slyšet o něm bylo dost, neboť se později vrátil, aby se postavil do čela svého národa. Nicméně příběh se uchytil. Natolik, že o sto let později Voltaire a pak i Byron legendu o nahém mladíkovi připoutaném ke koni znovu převyprávějí.

Ve skutečnosti Mazepa opouští Varšavu víc než oblečen. Král ho pravidelně využívá jako zvláštního posla, jenž vozí zprávy hetmanovi západní Ukrajiny. Mazepa se v obou zemích cítí jako ryba na suchu: v Polsku v něm vidí kozáka, na Ukrajině Poláka. Po jedné takové misi se nakonec rozhodne do Varšavy nevracet a usadit se na Ukrajině. Ožení se tedy s blízkou příbuznou nového hetmana. Díky svému dobrému vzdělání se stane na dlouhá léta diplomatem pro zvláštní mise, nejčastěji v Moskvě.

V roce 1686 dostane Mazepa za úkol zabránit mírové smlouvě mezi Moskevskou Rusí a Polskem, ale neuspěje. Oba dlouhodobě znepřátelené státy podepíší (bez záměrné ironie) *Dohodu o trvalém míru*, ve které si oficiálně rozdělí Ukrajinu. Pro Mazepu a všechny Ukrajince jde o nesnesitelné ponížení. Kozáci se ovšem nevzbouří a podrobí se.

V květnu 1687 Moskva pošle na Krym vojsko pod velením knížete Vasilije Golicyna. K tažení se přidá i ukrajinská armáda, ovšem výprava končí naprostým nezdarem. Golicyn se musí v očích Moskvy nějak ospravedlnit, a tak hodí všechnu vinu na hetmana Ivana Samojlovyče a obviní ho ze sabotáže.

Místo odporu vůdci kozáků obvinění uvítají. V červenci 1687 napíší na Samojlovyče společné udání a tentokrát ho obviní ze zrady. Dokument nese deset podpisů: čtvrtý z nich patří Mazepovi, desátý Kočubejovi. Právě „kancléř“ Kočubej stojí za celým tím spiknutím. Jeho cílem je stát se novým hetmanem.

Golicyn udání přečte, pošle do Moskvy a dostane za úkol Samojlovyče zatknout. Pak se nechá Mazepou podplatit a pomůže mu stát se hetmanem. Úplatek je doložen dochovanou stvrzenkou, ačkoliv někteří historikové tvrdí, že o korupci nešlo.

Jelikož je Mazepa chráněncem Moskvy, okamžitě přijímá několik ponížujících podmínek. Například si Ukrajinci nemohou zvolit hetmana, pokud není schválen výnosem moskevského cara.

Když se Mazepa stane hetmanem, ocitá se v těžké situaci – je osobně i finančně zcela závislý na Moskvě a Golicynovi a ostatní kozáci jsou k němu značně nepřátelští, neboť nečekali, že Mazepa využije svých ruských konexí, aby dosáhl titulu hetmana a všechny ostatní tak obešel. Nejpalčivějším problémem je, že ho odmítá i Záporožská Sič, tedy srdce kozácké Ukrajiny.